

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Кафедра теорії та історії музики

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

у галузі знань 02 – Культура і мистецтво

за спеціальністю 025 – Музичне мистецтво

на тему: **Функціонування народнопісенної традиції в етноконтактному
регіоні північного заходу Слобожанщини**

Виконала:

Студентка магістратури

заочної форми навчання

спеціальності 025 – Музичне мистецтво

Ступачук Анна Андріївна

Науковий керівник: Осадча Віра Миколаївна
професор, кандидат мистецтвознавства

Рецензент: Бреславець Галина Миколаївна
кандидат мистецтвознавства, старший
викладач кафедри естрадного та народного
співу

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: _____ ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (фамілія та ініціали)

Члени комісії _____
(підпис) (фамілія та ініціали)

(підпис) (фамілія та ініціали)

(підпис) (фамілія та ініціали)

Харків – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОКОНТАКТНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ФОЛЬКЛОРНІ ТРАДИЦІЇ

1.1 Фольклорна традиція у регіональному та осередковому проявах: історична ретроспектива

1.2 Вивчення пісенності етноконтактних регіонів України: Галичина, Закарпаття, Слобожанщина

Висновки до Розділу 1.

РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПІВДЕННО-РОСІЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ У ПІСЕННОМУ ФОЛЬКЛОРІ ЕТНОКОНТАКТНОГО РЕГІОНУ СЛОБОЖАНЩИНИ

2.1 Обрядовий контекст музичного фольклору в традиції етноконтактного регіону

2.2 Самобутність і «контактність» ліричної пісенності в умовах фольклорного осередку

Висновки до Розділу 2.

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. На цей час мають місце проблеми збереження етнічної самобутності різних за етнічною належністю та водночас споріднених східнослов'янських народів, а саме українців та росіян в умовах етноконтактного регіону. Історичні та сучасні взаємозв'язки зумовили формування і розвиток самобутньої фольклорної традиції з урахуванням регіональних особливостей їх музичної та побутової культури. Для характеристики музичного фольклору етноконтактного регіону північного заходу Слобожанщини необхідно залучення як історично відомих матеріалів, так і зразків пісенної та обрядової творчості, зафіксованих й узагальнених в регіональних фольклористичних дослідженнях. Тому **актуальність магістерської роботи** полягає у розгляді музичного фольклору північного заходу Слобожанщини як етноконтактного регіону, а також у використанні в цьому процесі вперше уведених у науковий обіг архівних та фондівих зразків народнопісенної традиції.

Зв'язки з науковими програмами, темами, планами. Магістерська робота виконана на кафедрі теорії та історії музики ХДАК відповідно до базової наукової теми на кафедрі «Музика та музикознавство в контексті світового культурного простору».

Мета дослідження: визначити специфіку функціонування народнопісенної традиції в етноконтактному регіоні північного заходу Слобожанщини.

Для розкриття мети треба виконати такі завдання:

- визначити історичну ретроспективу функціонування народнопісенної традиції у регіональному та осередковому проявах;
- розглянути аспекти вивчення народної пісенності

етноконтактних регіонів України;

- систематизувати фольклорно-етнографічні матеріали та наукові публікації з проблематики дослідження;
- висвітлити обрядовий контекст музичного фольклору етноконтактного регіону;
- виявити чинники самобутності і «контактності» обрядової, позаобрядової, зокрема ліричної пісенності в умовах фольклорного осередку.

Об'єктом дослідження є традиційний музичний фольклор етноконтактного регіону Слобожанщини.

Предметом дослідження є функціонування народної пісенності в умовах етноконтактного регіону Слобожанщини.

Матеріал дослідження. Аналіз і висновки роботи здійснені на матеріалі зі збірок народних пісень регіону та фольклорних фондів дослідників регіональної пісенної традиції : «Пісні села Завгородне» К.А. Дорохової, «Зимові свята — в Новий рік ворота» упор. В. Демиденко, В. Осадча, Н. Плотнік та ін., «Музичний фольклор Донбасу : весільні пісні» О. В. Тюрікової, «Обрядова пісенність Слобожанщини» В. М. Осадчої, «Пісні Сумщини: Укр. нар. пісні: Пісенник» та «Пісні однієї родини» В. В. Дубравіна, «Пісні Слобідської України» Л. І. Н. Овикової, «Пісні Слобідської України» В. П. Ступницького, «Фольклорні традиції Валуйського району: учбово-науковий посібник» М.С. Жирова, О.Я. Жирової, О.І. Алексеєвої, Л.П. Сараєвої, «Белгородське Приосколля» В. М. Щурова; ліричні та обрядові пісні села Берестовеньки Красноградського району Харківської області з архіву В. М. Осадчої.

Хронологічні межі дослідження. У магістерській роботі розглядається

сучасний стан побутування фольклорної традиції етноконтактного регіону північного заходу Слобожанщини на основі досліджень другої половини ХХ - початку ХХІ сторіччя.

Методи дослідження. Основою дослідження є комплексна взаємодія системного, історичного та структурно-функціонального підходів. Системний підхід дозволяє розглянути внутрішні зв'язки між елементами пісенної традиції північного заходу Слобожанщини. Історичний підхід висвітлює народну пісенність в історичній ретроспективі. Структурно-функціональний підхід дозволяє розглядати пісенні зразки і фольклорну традицію в цілому з точки зору призначення пісні, її жанрової основи. Структурно-типологічний метод застосовується для аналізу форми і композиційного типу народних пісень, прагматичного аналізу. Компаративний метод етномузикології дозволяє порівняти музичну стилістику в жанрах української та російськомовної складових етноконтактної традиції. Метод ритмічного моделювання використовується для характеристики ритмічних та мелодійних типів народних пісень.

Теоретична база роботи спирається на дослідження специфіки побутування й трансмісії усної традиції С. Неклюдова, А. Іваницького; вивчення фольклору Слобожанщини Н. Плотнік, В. Осадчої, К. Дорохової, М. Жирова, О. Жирової, О. Алексеєвої, Л. Сараєвої, В. Щурова; висвітлення особливостей регіональних виконавських стилів В. Осипенко., Т. Сопілки, М. Шульги, М. Сумцова, О. Потебні; дослідження специфіки фольклорної традиції етноконтактних територій західних регіонів України Ф. Колесси, Б. Луканюка, А. Пеліної, Л. Лукашенко, К. Чистова, В. Гошовського, К. Квітки та методику аналізу народнопісенного твору А. Іваницького.

Наукова новизна дослідження.

-*Уперше* введено в науковий обіг архівні та фондові зразки музичного фольклору Красноградського району Харківської області;

-визначено параметри функціонування фольклорної традиції в умовах етноконтактного регіону;

-запропоновано і обґрунтовано термінологічне сполучення «етноконтактна фольклорна традиція»;

-*додовнено* характеристику формування мікролокальних – осередкових фольклорних традицій українських та російськомовних поселень Слобожанщини на матеріалі обрядових та ліричних пісенних жанрів, виявлено центральне місце пісенної лірики в жанровій системі;

-*набуло подальшого розвитку* наукове положення про особливості побутування пісенного фольклору в умовах етноконтактного регіону, народна пісенність північного заходу Слобожанщини має типові ознаки етноконтактної фольклорної традиції пізнього формування.

Практичне значення. Робота може слугувати матеріалом для викладання спеціальних курсів: українська народна музична творчість, транскрипція народної музики, практичних курсів сольний спів, вокальний ансамбль, а також для поглибленого дослідження феномену консервації, а з плином часу незначної трансформації народної традиційної культури російських сіл даного регіону.

Апробація. Магістерська робота обговорювалась на засіданнях кафедри історії та теорії музики Харківської державної академії культури. Основні положення та висновки магістерської роботи були оголошені на всеукраїнській науково-теоретичній конференції молодих вчених «Культура та інформаційне суспільство XXI століття» м. Харків, 23-24 квітня 2020 року.

Публікація. За темою магістерської роботи було опубліковано тези «Вивчення музичного фольклору Слобожанщини як етноконтактного регіону» в збірнику матеріалів всеукраїнської науково-теоретичної конференції молодих вчених: Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 23–24 квітня 2020 р. / За ред. проф. В. М. Шейка та ін. — Харків : ХДАК, 2020. — с. 91-92.

Тема частково розроблялася в курсовій роботі з транскрипції народної музики «Структурно-стильові ознаки пісенності етнічних українців в умовах етнокультурного регіону (на матеріалі сіл Шебекінського району Белгородської обл.)».

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі Вступу, двох Розділів, Висновків, Списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 46 сторінок, із них - 39 сторінок основного тексту. Список використаних джерел має 42 позиції, 5 сторінок.

РОЗДІЛ 1. КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОКОНТАКТНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ФОЛЬКЛОРНІ ТРАДИЦІЇ

1.1 Фольклорна традиція у регіональному та осередковому проявах: історична ретроспектива

Дослідження специфіки фольклорної традиції та розмежування її типів на українському етнічному просторі висвітлені в наукових працях Ф. Колесси [15], К. Квітки [14], В. Гошовського [3], С. Грици [5], А. Іваницького [11], Є.В.Гіппіуса [23], І.Й.Земцовського [8], К.В. Чистова [42].

За А. Іваницьким, фольклорна традиція визначається як передача культурно і соціально значущих повідомлень по каналах усної комунікації. Це стосується як музичного, оповідального фольклору, рівно і будь-яких елементів традиційної культури: народного танцю, візерунків, орнаменту, деяких складових обряду, правил етикету, навичок будівельної або господарської діяльності і т. д. [11]

У своїй праці «Традиції усної та книжної культури» С. Неклюдов доводить, що у до письмову епоху це був єдиний спосіб збереження, передачі і відтворення інформації. Природно, не можна передавати і зберігати усне повідомлення без його періодичного відтворення. А винахід писемності призводить до відчуження тексту від живого людського голосу, що породжує розвиток вже іншого типу культурної традиції: зберігання і передача інформації відбувається без її систематичного відтворення. Але поява писемності не знищує фольклор, а навпаки істотно модифікує його, забезпечуючи новими темами і новими моделями відтворення тексту. [20, с. 15-33]

Зауважимо, що фольклор, на відміну від професійної музики і

літератури, має свою унікальність для історії культури: він зберігає послідовність логічних сходинок, за якими людське мислення розвивалося до більшої досконалості в опануванні законами формотворення. Обов'язок музичної фольклористики розповсюджується на вивчення цих законів та їхніх логічних основ, бо це допомагає зрозуміти духовний розвиток наших пращурів і також історичну цінність фольклору. Зокрема ця проблематика стосується і сфери генезису музики, музичного мислення, а саме ці питання у наш час стають важливою галуззю музичної фольклористики. [26, с.46-47]

За рядом ознак, таких як усність, колективність, варіативність, імпровізаційність, анонімність фольклор відрізняється від існуючих різновидів культури. Цей перелік доповнюється ще й важливим фактором довготривалості. Він разом із усністю вважаються вирішальними стосовно функціонування фольклору, особливо, коли йдеться про вибір критеріїв, за якими ми відносимо твір до фольклорного. Колективність, варіативність, імпровізаційність та анонімність повністю залежать від усної природи народної творчості. Фольклорний твір завдяки довготривалості побутування витримує головну перевірку — перевірку часом. [26, с.70-71]

Чистов К.В. у праці «Специфіка фольклору у світі теорії інформації» розглядає технологію усної традиції, яка будується на контактному типі комунікації, а її важливим фактором є передача тексту «з рук в руки», від адресанта до адресата, без усякого «посередника» між ними. Надалі вже носії фіксованого повідомлення, будь-то папірус, чи лазерний диск, дозволяють фіксувати інформацію. Таким чином паперові посередники складають умови для її необмеженого зберігання і тому розширюють можливості подальшого відтворення. [42, с. 32–43.]

С.Ю. Неклюдов виявляє існування деяких збігів сюжетних мотивів у фольклорних творах, які побутують на віддалених етнічних територіях. Ці збіги

пояснюються найдавнішим розселенням людини по землі і залишеними цими етнічними спільнотами культурними артефактами, що підтверджується даними популяційної генетики та археології. Мотиви та деякі сюжети, що зберігаються в перебігу історичних періодів, доходять до нас крізь змінні прояви мови і культури. Сталість відбору подібних мотивів спостерігається не тільки всередині будь-якої «живої» традиції, а й при встановленні фольклорних відповідностей в деяких різних географічних областях. [21, с. 10]

О.В. Тюрікова підкреслює, що міграції, а саме колективні або індивідуальні переселення людей з однієї регіону до іншого, зі зміною етнонаціонального культурного середовища є звичайним явищем в житті людства. Але в різні епохи, в різних регіонах та культурах міграції мають відмінні впливи на життя суспільства, його культуру, економіку, політику, причому чим ближче до сучасності, тим ці впливи більш виразніші. [36]

Варіативність фольклорних текстів дозволяє усній традиції здійснити корекційне «підстроювання» відповідно до мінливих культурно-історичних обставин. «Рухомі частини фольклорного твору заміщають один одного в різних варіантах, будучи рівнозначними. При цьому розбіжності не виходять за межі розробки теми. Закономірності варіаційних змін, не порушують принципів породження тексту і практично збігаються з правилами фольклорної текстуалізації.» [21, с.10]

Отже, обрядово-міфологічні структури зовсім не обов'язково зводяться до автохтонної традиції даного регіону і даного етносу. Але у деяких випадках вони не витягуються із текстів імпортованої культури. С.Ю. Неклюдов стверджує, що «Інколи можна встановити походження окремих фрагментів такої культурної продукції - з релігійних повір'їв, літературних творів, прикмет, стереотипів поведінки, звичних уявлень, семантики і метафорики мови, його клішированих форм, але «креслення», за якими збираються конструкції, вони

часто не можуть бути отримані з текстів, які доступні носіям даних культур. Їх доводиться шукати десь в іншому місці.» [21, с.11]

Відповідність цих наукових положень В.Осадча розглядає на матеріалі фольклорної традиції Слобожанщини. В. Осадча стверджує, що він, як складова комплексу регіональної субетнічної традиції, залежить від умов формування населення краю, а саме, від соціально-історичних обставин і обсягу часу активного побутування. На думку дослідниці, визначальним для формування народнопісенної культури Слобожанщини є пізній характер заселення, напіввійськовий уклад життя укріплених поселень, слобод та хуторів. Етнокультурній традиції Сходу України притаманний інтровертний, спрямований на саморозвиток, характер побутування, що посилюється мікролокальним, «осередковим» масштабом поширення пісенних типів. [25]

За В. Осадчою «Осередковий масштаб поширення пісенних сюжетів, різновидів побутування пісенних жанрів набуває значення специфічної якості локальної фольклорної традиції, яку визначаємо терміном «осередковість». Саме „фольклорний осередок”, що створює культурно замкнену територію, є основною умовою трансляції культурних текстів у „новопоселянській” традиції пізнього формування. В умовах Слобожанщини він дорівнює території села, або села з хуторами.» [25, 8-9]

Пісенна традиція Слобожанщини вирізняється унікальними особливостями стилю виконання. Покордонне розташування Слобожанщини зумовлює розвиток двомовної пісенної традиції. В таких умовах вона складається із кількох відмінних за стилістикою шарів, внаслідок полістадіального формування. В. Осадча розгалужує кілька напрямків взаємодії української та російської пісенних культур на етноконтактній території – це паралельний характер взаємодії („двомовні” варіанти родинно-побутових пісень та балад) і перехресний характер взаємодії (заміщення російських обрядових

пісень українськими текстами, наприклад у щедрівках). При цьому побутування «двомовних» пісень більшою мірою спостерігається ну в обрядовому фольклорі, а у жанрах, які сформувалися в період співіснування новопоселян-слобожан. [25]

1.2. Вивчення пісенності етноконтактних регіонів України: Галичина, Закарпаття, Слобожанщина.

Дослідженням специфіки фольклорної традиції етноконтактних територій та взаємодії кількох етнічних компонентів регіонів України займалися такі етномузикологи, як О.Бенч [1], О. Гончаренко [2], В. Гошовський [3], К.Дорохова [6], К. Квітка [14], А.Іваницький [11], Ф. Колесса [15] та ін..

У поняття «Народна пісня» не існує загальноприйнятого формулювання, бо кожний дослідник або збирач фольклору розглядає народну пісню з точки зору конкретної теми його дослідження. За В. Гошовським «Народна пісня – мистецтво усної традиції трудового народу, створене його власними поетичними й музичними засобами» [4, с.22], тобто ці засоби відповідають естетичній і мистецькій уяві народу, вони передають думки і почуття людей. Народна пісня побутує як частина духовної культури народу, їй властиві риси локального пісенного стилю і колективного музичного мислення. Народна пісня завжди була тісно пов'язана з побутом народу, зі способом життя і праці. [3]

У жанрово-тематичному складі пісень на різних етнографічних територіях України є певна відмінність і, наголошуючи на цьому, Філарет Колесса зазначив про існування музичних діалектів, які подекуди збігаються з мовними. Етномузикологічні ж дослідження другої половини ХХ ст. засвідчують, що музичні діалекти значно консервативніші від мовних і виступають радше як локальні народномузичні стилі, що становлять цілісну історико-етнографічну культуру.[14]

Красовська І.В., досліджуючи народну пісенність етноконтактних територій на Південному Заході України зробила висновок про те, що мішаний етнічний склад населення Дністровсько-Прутського міжріччя визначили інтенсивні міграційні нашарування. Тут з далеких часів переважають дві етнічні народності: українці і молдавани, етнокультурним взаємовпливом яких і обумовлено характер міжетнічних процесів. Обидва ці народи, українці і молдавани, відрізняються національною своєрідністю, але мають і багато спільних рис, що сформувалися внаслідок довготривалих контактів. Ці райони стають етноконтактною зоною, для якої характерна всебічна взаємодія українського і молдавського населення. «Факти впливу однієї культури на іншу, як й інші етнічні процеси, не будучи відображені ні в яких документах, можуть бути зафіксовані лише в своїх кінцевих результатах — коли цей вплив проявляється в різних галузях матеріальної і духовної культури. Наприклад, післяшлюбний цикл сучасного весілля в селі Білоусівка Сокирянського району Чернівецької області ввібрав у себе переважно елементи традиційної післявесільної обрядовості наддністрянських сіл Буковини, а обрядові акти молдавської післяшлюбної традиції в досліджуваному селищі з часом відійшли в забуття.» [16]

О. Гончаренко, сучасна дослідниця фольклору Сумщини, також робить висновок про значення для побутування народної пісенності в умовах покордонного розташування Сумської області. Її сучасна територія багаторазово перерозподілялася між різними державами, і тривала взаємодія сусідніх етносів суттєво вплинула на формування регіону як етноконтактною територією. Дослідниця констатує, що «тут утворилася значна кількість компактних діалектних зон зі своїми етнографічними особливостями, специфікою вимови, обрядово-пісенним репертуаром, музичною стилістикою. Найвиразніше діалектні межі виявлені у північній частині області. Насамперед це стосується традиції литвинів, відмежованої з півдня руслом р. Івотка.» [2,

с.18] Межиріччя Сейму й Клевені як природний кордон, досить чітко відмежовує зону російської етномовної території. «Старовинні російські поселення також компактно розташовані у межиріччі Ворскли і Ворсклиці й далі на північ уздовж р. Пожня. Тобто, територія сучасної Сумщини є плацдармом перетину кількох відмінних мовно-культурних традицій, пов'язаних як у моноетнічних, так і міжетнічних межах, тобто становить типову перехідну зону» [2, с. 18]

Ці процеси зумовили специфіку народної пісенності північно-західного ареалу регіону Слобожанщини. Перехідною зоною слобожанської фольклорної традиції на аналізі побутування пісенних типів О. Гончаренко зокрема визначає території Охтирського, Лебединського, Липоводолинського районів.

Відома дослідниця фольклору російських поселень в умовах іномовного оточення К. А. Дорохова в своїй дисертаційній роботі «Етнокультурні “острови”: шляхи музичної еволюції» розглядає локально-етнічну традицію як систему, і значення в цій системі народнопісенних жанрів. Дослідниця аналізує локальні пісенні традиції російських сіл Курського Посем'я, музично-фольклорну традицію горюнів в контексті східнослов'янської традиційної культури, а також традиційну музичну культуру російських осередків Харківщини. [6]

Згідно із сучасною класифікацією пісенно-фольклорної творчості за регіонами, запропонованою А. І. Іваницьким, існує вісім співочих стилів: карпатський, галицький, лемківський, поліський, волинський, степовий, наддністрянський, подільський. О. Г. Бенч виокремлює «три ареали автохтонного побутування фольклору: північний (пісенна культура Полісся), південно-східний (пісенна культура лівобережної й степової України) і південно-західний (пісенна культура Волині, Буковини, Галичини, Поділля, Закарпаття)». [1, с. 59] Серед них умовними етноконтактними територіями є

Південно-західні, зокрема пісенна культура Волині, Галичини містить певний польський сегмент, інструментальна творчість Буковини розвивається під впливом румунських леутарів, в пісенній культурі Закарпаття перетинаються українська, словацька та угорська традиції співу та музикування. Фольклорна традиція Сходу України сполучає українську та російську пісенні традиції.

В Україні можливо простежити три різновиди вокально-тембрової традиції. У Подніпров'ї і східних областях жіночі тембри, під час співу на вулиці, тримаються грудного забарвлення, звук видобувається міцний, зичний. Зразком цієї традиції може бути Черкащина, де ця манера використовується найчастіше, а в Поліссі і в Поділлі ця манера дещо пом'якшується, бо при збереженні основних характеристик трохи зменшується інтенсивність звуку. [13]

На Галичині і в Західному Поділлі проявляється інший різновид вокально-тембрової традиції. Головні її ознаки — використання головного регістру жіночих голосів при порівняно стриманій гучності співу. Народні співаки вживають грудний і головний регістри в специфічно народному плані. [13]

Більш локалізована за територією побутування третя вокально-темброва традиція, показова для Подністров'я. Вона перетинається з “клинами” двох попередньо згаданих вокально-тембрових традицій. Використання міксту – це особливість цієї традиції. Манера співу — легка, висвітлена, на змішаних регістрах.. У становленні трьох основних вокально-тембрових традицій, як здається, вирішальну роль відіграла формантна структура місцевих говорів.[13]

Висновки до 1 розділу.

1. Визначено історичну ретроспективу функціонування фольклорної традиції у регіональному та осередковому проявах. В працях К. Чистова

та С. Неклюдова, О. Тюрикової доведені такі особливості фольклорної, зокрема пісенної традиції як такої, що має усний характер побутування і будується на контактному типі комунікації. В умовах усного побутування народна пісня тісно пов'язана з територією, на якій вона побутує і невідривно пов'язана із контекстом. Подібність сюжетних мотивів і їх відбір характеризує не тільки будь-яку живу традицію, але і проявляється в різних, часто віддалених, областях. При цьому традицію характеризують численні міграції, які впливають на жанровий склад фольклорної традиції і цей процес посилюється нині, коли відбувається скорочення фольклорних середовищ і нівеляція пісенних стилів. Зокрема фольклорній традиції етноконтактного регіону північного заходу Слобожанщини притаманний осередковий характер побутування і унікальні особливості стилю виконання пісень локального поширення, а також двомовність, яка проявляється у взаємодії української та російської пісенних культур при збереженні їх самобутності.

2. Систематизовано фольклорно-етнографічні матеріали та наукові публікації з проблематики дослідження, серед них «Пісні села Завгороднє» К.А. Дорохової, «Зимові свята — в Новий рік ворота» упор. В. Демиденко, В. Осадча, Н. Плотнік та ін., «Музичний фольклор Донбасу : весільні пісні» О.В.Тюрикової, «Обрядова пісенність Слобожанщини» В.М.Осадчої, «Пісні Сумщини: Укр. нар. пісні: Пісенник» та «Пісні однієї родини» В.В.Дубравіна, «Пісні Слобідської України» Л. І. Новикової, «Пісні Слобідської України» В. Ступницького, «Фольклорні традиції Валуйського району: учбово-науковий посібник» М.С. Жиров, О.Я. Жирова, О.І. Алексеєва, Л.П. Сараєва, «Белгородське Приосколля» В.М. Щурова; ліричні та обрядові пісні села Берестовеньки Красноградського району Харківської області з архіву В.М. Осадчої. Розглянуто аспекти вивчення народної пісенності етноконтактних

регіонів України у дослідженнях О. Бенч, О. Гончаренко, В. Гошовського, К. Дорохової, К. Квітки, І. Красовської, А. Іваницького, Ф. Колесси. Серед них умовними етноконтактними територіями є Південно-західні, зокрема пісенна культура Волині, Галичини містить певний польський сегмент, інструментальна творчість Буковини розвивається під впливом румунських леутарів, в пісенній культурі Закарпаття перетинаються українська, словацька та угорська традиції співу та музикування. Фольклорна традиція Сходу України сполучає українську та російську пісенні традиції. При цьому пісенна традиція кожного етносу відрізняється музичним діалектом, якому властиві риси локального пісенного стилю. Зокрема в фольклорній традиції Слобожанщини дослідники вирізняють наявність контактних діалектних зон, з притаманним їм пісенним репертуаром. Розглядають локально-етнічну традицію як систему народнопісенних жанрів, яка вирізняється особливостями звуковисотної будови наспівів і утворює мелодико-фактурний тип.

РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПІВДЕННО-РОСІЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ У ПІСЕННОМУ ФОЛЬКЛОРІ СЛОБОЖАНЩИНИ

2.1 Обрядовий контекст музичного фольклору в традиції етноконтактного регіону

Державна культурна політика спрямована на зростання рівня культури та відродження національної свідомості, національних народних традицій та громадянського патріотизму. Тому задачам, покладеним для розвитку культури України, у Харківській області відповідають саме заклади культури, діяльність яких пов'язана з вивченням, подальшим відродженням та розвитком національної культури; з впливом аматорського мистецтва на формування нового громадського ідеалу, на розвиток духовності молодого покоління; зміцнення моральних засад через виховання глибокого почуття любові до рідного краю, до народних традицій; підтримкою творчих колективів з усіх жанрів аматорського мистецтва та розширення соціальних функцій художньої творчості. [32]

На думку М. Шульги «...В Україні особливого значення набувають відносини між українцями як національно – етнічною спільнотою та росіянами як новопоселян, які проживають в інонаціональному середовищі за межами території їх традиційного розселення, але продовжують зберігати самобутність, мову, культуру, традиції й інші етнічні особливості свого народу...» , таке ж відображення міжнаціональних відносин можна прослідкувати між українцями та росіянами на території Росії. Національні культури об'єднуються з іншими в світову (загальнолюдську) культуру, але не розчиняються в ній. Взаємодіючи і взаємозбагачуючись, національні культури сприяють реалізації людських цінностей і разом з тим є цінними у власній унікальності. [40]

Наприкінці XVII – на початку XVIII століть у період побудови Белгородської засічної лінії формувалася народнописенна традиція російських поселенців та українських переселенців, в наслідок чого у Воронізькій та Курській губерніях при перевазі російського населення виникла велика кількість українських поселень, у Харківській губернії навпаки – при загальній перевазі населення українців виникли компактні та дисперсні групи російських поселень. Першими мешканцями цих територій були водночас землероби та військові. Музична культура російських поселень містила фольклорний матеріал відмінних локальних традицій окремих груп новопоселян з Белгородської, Воронезької, Курської губерній, а також з Підмосков'я. Великий монолітний масив компактно проживаючих українських переселенців склався на півдні Воронізької та Белгородської областей Росії. Етнічна ідентифікація мешканців україномовних сіл як українців надала можливість включити на невеликий час деякі поселення до складу Слобідської України. Так, наприклад, місто Богучар був у складі Слобідсько-Української губернії протягом 1797-1802 років.

Переважає кількість українських поселень на сьогоднішній день спостерігається у 9 з 32-х районів Воронізької області, а саме Богучарському, Вороб'євському, Вільховатському, Каменському, Калачевському, Кантемирівському, Подгоренському, Петропавлівському, та Россошанському, 2-х районів Белгородської області – Вейделевському та Ровеньківському. [39]

Історія заселення центральних та Південних районів сучасної Харківщини сягає першої третини XVIII ст. і пов'язана із будовою системи укріплень та сторож Української засічної лінії від Дніпра по течії річки Орелі до її впадання в Сіверський Дінець, яка окреслила південний кордон краю, Забудову Української засічної лінії 1731 - 1733 р.р. здійснювали українці-селяни та козаки. Її пов'язують із заснуванням сучасних поселень, розташованих

переважно уздовж річок. Вона охопила територію від Дніпра уздовж річок Орелі, Берестовій та Береці до Сіверського Дінця, і пролягла через південний захід та центр сучасної Харківщини.

В.Осадча характеризує розташування українських та російськомовних сіл на цій території: «Фрагменти земляного валу залишилися на території сучасних Красноградського (Белевська фортеця), Барвінківського (Тамбовська фортеця), а також Зачепилівського, Первомайського районів. З утворених сторож та поселень - фортець залишилися російські села: Берестовенька, Леб'яже, Н. Бишкин, Михайлівка, Алексеєвка, Ржавчик, Нова Лозова, які до наших часів зберегли самобутню російську культуру. Серед осередків традиційної культури українських сіл слід назвати Наталіне, Петрівку, Добреньке, Хрестище Красноградського, Абазівку, Руновщину, Чернещину Зачепилівського, Малинівку, Грушоваху Барвінківського, Петропілля, Михайлівку та Полтавське Лозівського районів». [22, с.20]

Дослідниця доводить, що перебування в іноетнічному оточенні, не змінило кореневих засад їх пісенної традиції. Російські новопоселяни не змішувались із місцевою людністю, вони зберегли мову та її діалектні особливості, пісні й танки, календарні та родинні обряди, елементи традиційного одягу. Взаємовплив культур двох народів спостерігається у випадках суміжного територіального поселення - у будівництві, господарюванні, одязі, мові, традиціях та обрядах.

Специфіку пісенної будови і мелодико-фактурного розвитку російської пісенної традиції К.Дорохова та В.Осадча виявляють у сфері її звуковисотної організації. При цьому кожен з мелодичних типів групи пісень є загальним для кількох ритмічних, багатожанровим і специфічним місцевим. У кожному селі він набуває специфічного вигляду і може використовуватись у кількох жанрах. У піснях календарно-обрядового циклу, можна виявити такі відмінності:

російські календарно – обрядові пісні, записані на території Харківщини безпосередньо пов'язані зі своєю початковою пісенною культурою. Вони є прикладом вузько-локальної, осередкової місцевої традиції окремих сіл. Ці якості проявляються у щедрівках, повільних масляничних піснях, весняних обрядових танках, а також у плясових піснях з особливим різновидом руху – «стінка на стінку». [23]

У пісенній традиції українців Белгородської області найбільш розповсюджені ліричні та жартівливі пісні. Лірика українців більш веселіша, м'якіша, доброзичливіша та не така трагічна, як російська. Стиль наспівів – «кантовий». За музичним текстом ліричні та жартівливі пісні однакові. Пісенна традиція українців включає до себе ускладнені строфічні форми з рефренами, як семантичними так й асемантичними. Історично пізній період формування та вплив музичного побуту панських садиб з її репертуаром, насиченим гармонійною та мелодійною традиціями перейнятими із музики Західної Європи, відбивається у більш розвинутих розспівах та квадратних структурах мелодії, відсутності імпровізації наспівів. Мелодія відповідає змісту поетичних текстів – більш спокійніша, доброзичлива, не загострена на проблемах, трагедіях. [32]

В.Осадча трактує, що текстові аналогії в обрядових піснях можуть бути трактовані впливом двох процесів: функціональною подібністю пісень або взаємовпливами під час спільного існування українських та російських поселень на слобожанській землі. Для обрядових пісень української та південноросійської традиції велике значення має акцентована стопність ритму, яка найбільш яскраво проявлена у ритміці пісень, пов'язаних із рухами, драматизацією сюжету під час виконання. [23]

Положення щодо формульності в обрядовому музичному фольклорі і поняття мелодійного компонента наспіву-формули розвинула Л. Єфремова.

Вона доходить висновку, що наспів-формула являє собою ладозвукорядну модель поспівки, яка повторюється, так званий «застиглий лад» [10, с. 17], пов'язує його побутування зі сталою, етнічно неповторною системою музичного мислення.

У процесі визначення функціонального значення наспіву-формули на весіллі виявляється, які обрядові дії супроводжуються варіантом її розспіву. І, відповідно, як її звуковий код використовується для реалізації семантики ритуалу, а також структурні ознаки та комплекс музичної стилістики мелотипу, варіанти його інтонаційно-фактурної реалізації для певної ритуальної дії весілля.[10]

Фольклор російських поселень Слобожанщини вперше був надрукований у збірках народних пісень першої половини ХХ ст. У праці «Очерки народного быта» зі збірки матеріалів до XII археологічного з'їзду в Харкові (1902), де видатний лінгвіст і етнограф Н. Ф. Сумцов подає опис звичаєво-обрядової культури великоросійських сіл Охтирського повіту, який він відвідав з етнографічною «екскурсією» у 1901 р.. Описуючи враження від ярмарки, він підкреслює коштовність самобутнього вбрання: «...как выигрывают эти кривые улочки, когда видишь стройных и красивых женщин в ярких, украшенных золотом и серебром оригинальных одеждах»... «здешний народ трудолюбивый, предприимчивый и с благородством в характере, в особенности женщины» [34, с. 246]. Вченому належать дослідження етнографії слобожан, серед них «О свадебных обрядах, преимущественно русских» (1907).

У фонографічній збірці «Пісні Слобідської України» В. П. Ступницького представлений лише один зразок російської традиції, це весняний танок «Ой та рання пчїлка» (1929). [35] У збірці «Українські народні пісні» О. І. Стеблянка 1965 року надруковані традиційні пісні сіл Великі Проходи та Малі Проходи Дергачівського району, серед них веснянки «Улица моя, да улица зеленая», «Ой

горе, горе, да на крутой горе», весільні пісні «А темно, темно, ой у бору», «Катилося два яблочка с заморья». У збірці «Українські народні пісні» виданій коштом А. Балліної, під упорядкуванням О. О. Потебні (1863) також зустрічаються обрядові пісні російських поселень краю.

Дослідниця К. А. Дорохова узагальнює особливості звуковисотної будови наспівів Півдня Росії на аналізі ладової та структурної основи, а також вводить поняття мелодико-фактурного типу. Він описує неоднорідність народної музичної культури Посем'я, сіл Путивльського району Сумщини, а також російських осередків Харківщини у звуковисотній сфері. Мелодико-фактурний тип уявляє собою мелодико-багатоголосну модель, яка характеризується загальною ладовою формою наспівів. При співі мелодико-фактурний тип реалізується за конкретною звуковою шкалою, і єдиним набором мелодійних ланок («будівельного матеріалу» наспівів), кожна з яких має певну функцію в мелодійній композиції. Спільним для наспівів одного мелодико-фактурного типу є і вид багатоголосної фактури. У місцевій народній термінології мелодико - фактурному типу відповідає поняття голос. [38]

Зокрема, в регіоні Посем'я К. А. Дорохова відрізняє два види мелодійної організації музично - фольклорних традицій, за способами координації мелодики з ритмічною структурою наспівів.

Головна риса першого виду звуковисотної організації традицій — наявність загальнорегіональних наспівів, в яких існує жорсткий зв'язок мелодійної та ритмічної структур. Другий вид звуковисотної організації відрізняється тим, що в цьому випадку один мелодико-фактурний тип об'єднує наспіви не тільки різних ритмічних структур, а й різних жанрів. При цьому мелодико-фактурний тип є вузьколокальним, специфічно місцевим для кожного з сіл, в яких зафіксований такий тип звуковисотної організації. У підрозділі детально аналізується співвідношення загальнорегіональних і вузьколокальних

наспівів; розглядаються принципи координації вузьколокальних мелодико-фактурних типів з різними ритмічними структурами. [38]

К. А. Дорохова висловлює гіпотезу про те, що на території Курського посе́м'я зафіксовані початкові стадії процесу формування особливого виду організації музично-фольклорних традицій, який можна охарактеризувати як замкнутий або «осередковий». В культурних системах такого виду один з рівнів — звуковисотної організації наспівів починає домінувати і підкоряти собі інші рівні структурної організації музично-фольклорних текстів. Мелодико-фактурний тип набуває характеру системного знака, що виділяє традицію з найближчого оточення. Показово, що села, в яких виявлено вузьколокальний мелодико-фактурний тип, виникли на даній території пізніше інших, тобто перші їх мешканці прийшли на вже обжиті землі. В результаті в місцевих культурних системах виробився особливий механізм самоідентифікації та збереження своєї цілісності в чужому культурному ландшафті. Такий механізм полягав у висуненні однієї звуковисотної моделі, нехарактерної для сусідніх пісенних систем, на перший план, і модифікації функціонуючих в традиції наспівів відповідно до цієї моделі. Способи подібної трансформації пов'язані з можливістю реалізації наспівів однієї ладової структури і мелодійної композиції в різних звукових шкалах. Однак, на певній стадії цей процес був перерваний, і в культурі почали переважати інші механізми, спрямовані на формування загально регіональних та загальнонаціональних форм народної музичної культури.[38]

Народно-пісенна традиція російських переселенців, чиї нащадки і сьогодні проживають на території Балаклійського, Вовчанського, Зміївського, Красноградського і Первомайського районів Харківській області, формувалася в кінці XVII - початку XVIII століть в момент побудови Белгородської засічної лінії з метою зміцнення південних кордонів Російської держави. Будучи

традицією пізнього формування, музична культура російських сіл складалася з фольклорного матеріалу і фрагментів різних локальних традицій окремих груп-переселенців з Белгородської, Воронежської, Курської губерній, а також Підмосков'я. Російські переселенці зберігали свою мову і діалектні особливості, родинні перекази й календарні обряди, а так само пісні, танці, елементи традиційного костюму. Шанування традицій і звичаїв своїх предків, особливості землеробства, уклад життя - всі ці фактори знайшли відображення в весільній та календарній обрядовості, маючи одне загальне завдання. [9, с.100]

Найбільш поширеною формою багатоголосся в російських колядках і щедрівках є гетерофонія, що виражається в неширокому звуковому обсязі пісень (пентатоніка); можливості виконавців з різними від природи голосами вільно складати свої варіанти основної мелодії, вплітаючи їх у загальну тканину, відчуваючи при цьому лад пісні і дотримуючись прийнятих в даному селі або регіоні характерних ритмічних і інтонаційних оборотів, що в свою чергу вплинуло поширенню стилю зі стійкою трьохголосною основою, де кожна вокальна партія має певні функції. Н. Плотнік стверджує, що «Зимові календарно-обрядові пісні, записані на території Харківської області, ні по музично-стильовими ознаками, ні за своєю функцією не утворюють цілісного пласта в місцевій традиції. А є прикладами вузьколокальної, специфічно-місцевої традиції одного села або групи сіл». [9, с.108]

Збірка «Традиції та звичаї фольклорних осередків межиріччя Орелі та Сіверського Дінця» була опублікована у 2007 році як узагальнення матеріалів кількох фольклорних експедицій ХОЦНТ 2005-2007 років. Її упорядник В. М. Осадча документально описала та узагальнила у вступній статті матеріали сіл Барвінківського та Близнюківського районів Харківської області, які характеризують південний кордон етнокультурного регіону Слобожанщини.

Пісенну культуру українських сіл Красноградського району дослідниця

вважає типово слобожанською за багатьма ознаками. Це насамперед пасивна форма побутування, багатий сюжетно-тематичний склад місцевого фольклору, а також наявність цільної жанрової системи – такої, яка притаманна іншим районам Харківщини. Обрядові пісенні жанри представлені зразками, типовими для слобожанського фольклорного осередку.

Дослідникам вдалося реконструювати в умовах пасивного побутування обрядове оспівування річних землеробських свят, зафіксувати типові сюжети і форми розспіву пісень зимових свят, частково – веснянок та жнивних пісень.

Серед колядок – переважно дитячі речитації «Коляди, колядин /А я в батька один», «Коляд, коляд, колядниця». Ширше коло щедрівних сюжетів, моторних меланок: «А в дядька, дядька», «Хазяїну, добродію, пусти в хату щедрувати», «Меланки ходили, васильки носили», «Наша Маланка неробоча».

Святкування розквіту природи на трійцю збереглося в обрядовій пісні «Летіла стрела на край села»:

«ле-ті-ла стре-ла на край села»

1 1 2 1 2 / 1 2 2 4

Звичайний для обряду «похорон стріли» сюжет описаний в тексті: «Убила стрела Івана-поборца».

Епізодичними є спогади про літні свята. Серед них – святкування Купала з типовими пісенними сюжетами «Ой на Івана на Купала/Віночок я нав'язала» 11111/1121//1112224; обрядове оспівування періоду жнив та обжинкових ритуалів з типовими мелоритмічними наспівами-формулами.

Обрядова пісенна традиція збереглася по селах Красноградського району в пасивній формі побутування. Але в пам'яті народних співачок с. Хрестище, Добреньке, Жовтневе живі епізоди традиційного українського весілля. І, як це

буває в компактних поселеннях традиція зберегла, законсервувала рідкісні моменти як ритуалів, так і їх пісенного супроводу, - наспівів-формул. Стрижневими є формульні розспіви мело ритмічної форми 6+6: «Світилочка пані», «А в нашого свата», «Долом дружки, долом», та цезурованих рядків 5+3 з варіантами: «Світилка-шпилька при стіні». Тужливі пісні, які відповідають стану молодої, варіюють сюжети, які зустрічаються на північному заході Харківщини; «Ой ходила Марійка по крутій горі», вірш 5+7.

Оспівування обряду пришивання квіток боярам в хаті молодого у місцевої структурі весілля має мелоритмічну будову (вірш 6+6). Ритмічна форма цих пісень близька до тужливих, звернених до молодої, сирітських:

«Із Ки-є-ва швач-ка о-тець-ка-я доч-ка»

1 1 2 2 2 4 / 1 1 2 1 2 4

Збереглося оспівування обряду сватання, пісенний супровід має обряд проведів молодого з поїздом, співи під час катання на конях селом: «Їхали бояри низом». Різноманіття весільних текстів розспівується на 5 наспівів-формул з варіантами.

Пісенну культуру російської традиції можна простежити на прикладі зразків зимової обрядовості та весілля с. Берестовеньки Красноградського району. Учасниця колективу Астапєєва А.К. розповідає історію утворення села: «...Солдати були на цьому місці, сподобалось, привезли свої сім'ї та і поселились тут. Все 270 років нашому селу справили, недалеко і до 300. Від фамілій цих солдатів, що залишились тут жити, були названі вулиці села». Учасник колективу Меркулов М.Г. розповідає про зимові традиції, що збереглися в селі: «6 січня кутю варили, батько благословляв - «Благослови, Господи, на святую вечерю!», сідали і в тиші їли.»

На Різдво Зірку робили з обічайкі сита, посередині вставляли зірку з фольги, і на ціпку. Зірка з паперу, кольоровий. Співали Різдво як в церкві, але без кондака і тільки хлопці:

«Рождество твое Христе Боже наш

Воссия мирови свет разума

Небо звездою чахуся

Тебе кланяемся, Солнцу правды

И тебе видится с высоты Востока

Господи, слава Тебе»

14 січня – посівали: «Маланка святая,

По сеню ходила, Василю будила

Василечка тата, пусти меня в хату

На теплая лето, на холодную зиму.

Зиму зимувати, хлеба засевати

И жита, пшеницу, всякою кашницу

Девка жита жала, чесный хрест держала

Радуйтеся, люди, вам Сус Хритос буде

Столы застилайте, свечи зажигайте,

А нам пирог дайте, целый, не ломайте

Выкрикивает: Здравствуйте, хозяин с хозяйкю, с Новым годом, с праздничком!»

Прикладом весільних пісень с. Берестовеньки Красноградського району може слугувати пісня «Ой, селі бояре»:

«1)Ой, сели бояре,сели

Ой, сели бояре, сели,

Целого кабана съе(ль).

2)Целого кабана съели,

Целого кабана съели,

На столе да не косто(чки).

3)На столе да не косточки,

На столе да не косточки,

Под столом да не крохто(чки).

4)Ой, сели бояре,сели

Ой, сели бояре, сели,

Целого барана съе(ль).

5)Целого барана съели,

Целого барана съели,

На столе да не косто(чки).

6)На столе да не косточки,

На столе да не косточки,

Под столом да не крохто(чки).

7)Ой, сели бояре,сели

Ой, сели бояре, сели,

Целого гусака съе(ль).

8)Целого гусака съели,

Целого гусака съели,

На столе да не косто(чки).

9)На столе да не косточки,

На столе да не косточки,

Под столом да не крохто(чки).»

Також яскравим прикладом весільної обрядовості може слугувати пісня
«Ой, на дворе зелля»:

«1)Ой,На дворе зелля,

Ой,На дворе зелля

В хате же да весе(ль).

2)А в хате же да веселье,

А в хате же да веселье,

Дружку каравая и кра(й).

3)Дружку же каравая край,

Дружку же каравая и край,

Подруженька разно(с).»

2.2 Самобутність і «контактність» ліричної пісенності в умовах фольклорного осередку.

Своєрідність музичного фольклору слобожанського регіону тісно пов'язана із процесом активізації ліричної образно-виражальної сфери як у обрядових жанрах, частково збережених із традицій попереднього заселення, так і у позаобрядових, насамперед у піснях суспільно-побутової тематики. У пісенній ліриці це пов'язано з поширенням двомовних пісень, дифузними жанровими явищами (жанри-біфункціонали, за визначенням Л. Новикової) [28, с. 18], перевагою стилістики лірики пізнього, слобожанського походження. Перехресний і паралельний характер взаємодії російських і українських співочих традицій проявляється і в обрядових, і в позаобрядових, переважно ліричних піснях. Лірична пісенність представляє собою «стрижень» (термін Е. Гіппіуса) жанрової сфери новопоселянської традиції Слобожанщини. Її специфіка визначається пізнім характером заселення, двомовністю, прикордонним територіальним розташуванням, а також самобутністю пісенного фольклору. [23]

Дослідниця В. Осадча сверджує, що «У розспіві, використанні набору поспівок відчувається саме слобожанський характер, а також спостерігаються процеси жанрово-стильової трансформації як на рівні домінування ліричної мелосфери у щедрівках, весільних піснях, котрі супроводжують ритуали переходу молодії до нового роду, так і використання в пісенному супроводі весільних обрядів ліричних та баладних сюжетних мотивів.» [24]

Самобутність слобожанського пісенного діалекту виявляється у формуванні поруч із поспівково-модальним типом музичного мислення елементів інтегративного. Він помітний насамперед у особистісній якості мелодики, її здатності до створення варіантів розспіву стабільних наспівів-формул. Ці процеси відбуваються як у межах однієї пісенної

парадигми, так і з виходом на нові парадигми в пісенних типах. На структурному рівні вони пов'язані із засвоєнням респонсорного типу будови пісенної строфи. [24]

Рівні опису наспівів за функціональною належністю та місцем у драматургії весілля важливі під час характеристики жанру як елемента жанрової системи.

Більш системних результатів формалізації ритмічної будови наспівів до рівня ритмокодів можна очікувати в разі розгляду автохтонних традицій (за класифікацією О. Мурзіної — природно-етнографічних зон), і менш плідних — на матеріалі новопоселянських територій пізнього формування (відповідно — історико-географічних зон) [19, с. 15]. За твердженням Н. Плотнік вони проявляють себе як перехідні, або мішані зони. Характер взаємодії кількох етнічних компонентів фольклорної традиції дозволяє визначити її тип як етноконтактний. [31, с. 103]

Ці твердження стосовно народної пісенності історико-географічних зон дають підстави до визначення слобожанської народної пісенності як такої, що має типові ознаки етноконтактної традиції пізнього цілеспрямованого формування. У процесі розвитку її жанрової системи стрижньовим жанром стає пісенна лірика. У свою чергу музична стилістика пісенної лірики локального поширення внаслідок прояву інтонаційної активності приводить до внутрішньовидового жанрового різноманіття, засвоєння нових обривів розспівності. Дієвою складовою цього процесу також є значний вплив ліричного модусу мислення фольклорного середовища на стилістику обрядового фольклору. [24]

Дослідниця В. Осадча стверджує, що «Лірику відрізняє «контактність» і полістадіальне накопичення пісенного матеріалу. Це реалізує здатність до со-

буття на етноконтактній території зразків різних музичних стилів. Збігу ліричних сюжетних мотивів або цільних текстів в побутуванні сприяє інтерес взаємних сторін до нової творчості етнічних сусідів і прагнення до збагачення свого місцевого репертуару найпривабливішими його зразками.» [23, с.26]

Характер перетину взаємодій у пісенній системі російських і українських поселень передбачає різні структурні варіанти і різне відчуття ритмічної організації пісенного тексту при збереженні жанрово-функціонального призначення пісні. За спостереженням Н.А.Плотнік, ця відмінність виявляється в слогоритмічній формі розспіву поетичного тексту.[32]

Для обрядових пісень української традиції велике значення має акцентована стопність ритму, а основним жанром південноросійської традиції також є пісні, пов'язані з рухом. Але разом з тим в українській обрядовій пісенності Слобожанщини можна виявити ознаки ліричного модусу мислення.

В. Осадча простежує, що в процесі виспівування української пісенної традиції проявляється інтонаційна активність мелодики у впливі ліричного модусу мислення на мелодику інших жанрів. В ритміці вона проявляється в зміні почуття кратності в системі «довга-коротка тривалість» (1-2 → 1-4). Ефект тимчасового «витягування» призводить до внутрішньоскадового розспіву, поглиблення цезури сприяє дробленню композиції мотиву. Ці процеси «ліризації наспіву» діють і на рівні поспівки, і на рівні рядка. [23]

«Паралельний характер взаємодії традицій відрізняється прийняттям пісні як такої, зі збереженням основних типологічних характеристик як в тексті, так і в наспіві. «Переспів» українцями російських пісень і росіянами - українських не порушує їх образної цілісності. Зміни відображуються у особливостях інтонування, у етнічних характеристиках музичного мислення, у вимові голосних і приголосних в мовному діалекті, у схильності до усереднення

вистіпування голосних (у українців до заднього «і», у російських до переднього «є»).»[23, с.27]

Манеру виконання росіян і українців відрізняє артикуляція, трактування цезур, характер кадансування. При переспіві пісень можна зустріти випадки імітації вихідної манери виконання, або перенесення на пісенний текст своїх, звичних для виконання рис. Але ж при цьому характер інтонування не втрачає самобутності, що найбільш яскраво проявляється в розгорнутих сольних заспівах. Загальнохудожні ознаки співу свідчать про високу виконавську культуру на вивчених територіях етноконтактного регіону, такі як наспівність виконання, композиційне його вибудовування, з динамічним наростанням до кінцевої поспівки і концентрацією енергії співу в кінцевому тоні, подвоєному в октаву. [23]

Таким чином, можна простежити кілька рівнів взаємодій при інтерпретації «двомовних» пісенних текстів, поділ музичної фрази на мотиви при співі. Це і пісні із козацькими сюжетними мотивами, такі як «Ой орьол ти, орьол, ти товаришу мой», «Скакав козак через долину», балада із «за воєнним» сюжетом про вдову, яка не впізнала чоловіка і сина, що повернулися з війни «Ще сонце не заходило за тьомніє леса», «Над озером чаєчка в'ється», «Корабль у моря на рейде стоял». [22]

Осередковий тип побутування фольклорної традиції російських сіл є оптимальним для її збереження і плідного наслідування в умовах маргінального існування. Іномовне оточення сприяє консервації кращих зразків позаобрядових жанрів, а також окремих прикладів оспівування календарно-землеробських та родинних обрядів, зокрема, масляної та весілля.

Улюблені традиційні ліричні пісні, пісні-романси загальноукраїнського поширення складають більшість репертуару в сучасному побутуванні.

Найбільш активно побутують численні новотвори так званого «кічевого» стилю. Він доповнений місцевими розспівами типових баладних сюжетних мотивів, творів літературного походження. Серед пісень загальноукраїнського поширення зустрічаються козацькі, бурлацькі, історичні. Питома кількість суспільно-побутових пісень – ще одна ознака пісенної традиції слобожанського, - козацького, - краю. «Зелений дубочок на яр похилився», «Там, де Ятрань круто в'ється», – роздуми про козацьку долю, вірність у коханні; сюжет про козака-чорноморця «Чорноморець, маменька, чорноморець». Цей ряд доповнюють історична пісня про Кармелюка «За Сибіром сонце сходить», бурлацька «Зібралися всі бурлаки до рідної хати», фольклоризовані пісні літературного походження, такі як «А вже років 200 як козак і неволі», «Стоїть явір над водою».

Добре збереглися в пам'яті красноградців пісні воєнного часу, які в народні часто називають «завоєнні»: «Раз я еду в поезде вагоне», «Колосилась в поле рожь густая», «А в тій долині єсть хатина», «І тудя покос, і сюды покос».

Але стрижнем пісенної традиції є пісні про кохання і родинний побут: «По-за лугом зелененьким», «На вгороді верба рясна», «Ой у полі озеречко».

Типово слобожанськими є розспіви сюжетів родинно-побутових пісень «Калина висока, на листя широка», «Ой бочечка, бочечка», «Половина саду цвіте, половина в'яне», «Посію я конопельки», «Ой із-за гори та буйний вітер віє», «Ідуть воли із діброви, а овечки з поля». Слобожанські зачини мають розповсюджені сюжети балад «Як поїхав син Ванюша в Польщу на війну», «Тече річечка невеличечка», «Ой чиє ж то жито, чиї то покоси», «Ой там на горі, ой там на крутій».

Чуттєві та насичені безпосередністю музичного стилю місцеві розспіви пісень-романсів, серед яких «Ой вийшов місяць із-зі хмари і всю долину

освітив», «Що за місяць, що за ясний, що за ясна зоря», «За Івана я не піду», багато інших.

Жартівливі і танцювальні пісні представлені в місцевій традиції улюбленими сюжетами про кумів, чоловіків і жінок: «Прийшов кум до куми», «У місяці вересні випала пороша». [22]

Жанровому ряду пісень дослідженого регіону надають завершеності зразки дитячого фольклору – колисанки, забавлянки, а також частівки, приспівки до танців. [22]

Цільномелодичні побудови, цезуровані за логікою музичного періоду, з інтонаційно концентрованим верхнім голосом представлені такими характерними піснями, як «На вгороді верба рясна», «Ой у полі озеречко», «Іще сонце не заходило, а зробилась темнота».

Майже у всіх досліджених селах побутують балади, фольклорні пісні-романси і пісні літературного походження, такі як «Марусино-серце» («Взяв би я бандуру»), «Зривала я розу в зеленім саду», «За горами гори високі / за горами сонце горить».[22]

Висновки до 2 розділу.

1. Висвітлено обрядовий контекст музичного фольклору традицій етноконтактного регіону. Обрядова пісенна традиція охарактеризована у збірках фольклорно-етнографічних матеріалів та наукових працях О. Шульги, К. Дорохової, О. Мурзіної, В. Осадчої, Н. Плотнік, М. Сумцова, О. Потебні та на узагальненні матеріалів обрядових пісень Красноградського району Харківської області. Розглянуто механізм співіснування кількох етнічних традицій на території етноконтактного регіону (природньо-етнографічного або історико-географічного утворення) локального побутування обрядових жанрів. Системні ознаки

проявляються у фольклорній пісенності більш загально на функціональному рівні й більш самобутньо в регіональних рисах національного музичного стилю. В традиції російськомовного села Берестовеньки Красноградського району серед обрядових жанрів побутують: пісні зимових свят (маланки, щедрівки), повний цикл пісенного супроводу весільного обряду. Розглянуто 22 зразки календарно-обрядових та весільних пісень місцевого побутування.

2. Виявлено чинники самобутності і контактності ліричної пісенності в умовах фольклорного осередку. Розглянуто дію виразних засобів народної пісенності на збереження самоідентифікації вокальної традиції в умовах іномовного оточення. В ліричних піснях і баладах цей процес виражений через моделювання мелодико-фактурної будови – мелодико-фактурний тип, використання протяжної форми в ліричних піснях традиційного розпіву і мелодійних наспівів пісень-романсів підголосково-поліфонічної фактури. Виявлені напрямки жанрово-стильової взаємодії української та російськомовної традицій на прикладі «двомовних» пісень. Таким чином, взаємодія української та російськомовної традиції в музичному фольклорі Слобожанщини виявлена на кількох рівнях. Слобожанська народна пісенність має типові ознаки етноконтактної традиції пізнього формування і пісенна лірика займає центральне місце в її жанровій системі.

ВИСНОВКИ

Розглянуті в магістерській роботі матеріали та наукові положення дозволяють зробити такі висновки.

1. Визначено історичну ретроспективу функціонування фольклорної традиції у регіональному та осередковому проявах. В працях К. Чистова та С. Неклюдова, О. Тюрикової доведені такі особливості фольклорної, зокрема пісенної традиції як такої, що має усний характер побутування і будується на контактному типі комунікації. В умовах усного побутування народна пісня тісно пов'язана з територією, на якій вона побутує і невідривно пов'язана із контекстом. Подібність сюжетних мотивів і їх відбір характеризує не тільки будь-яку живу традицію, але і проявляється в різних, часто віддалених, областях. При цьому традицію характеризують численні міграції, які впливають на жанровий склад фольклорної традиції і цей процес посилюється нині, коли відбувається скорочення фольклорних середовищ і нівеляція пісенних стилів. Зокрема фольклорній традиції етноконтактного регіону північного заходу Слобожанщини притаманний осередковий характер побутування і унікальні особливості стилю виконання пісень локального поширення, а також двомовність, яка проявляється у взаємодії української та російської пісенних культур при збереженні їх самобутності.
2. Систематизовано фольклорно-етнографічні матеріали та наукові публікації з проблематики дослідження, серед них «Пісні села Завгороднє» К.А. Дорохової, «Зимові свята — в Новий рік ворота» упор. В. Демиденко, В. Осадча, Н. Плотнік та ін., «Музичний фольклор Донбасу : весільні пісні» О.В.Тюрикової, «Обрядова пісенність Слобожанщини» В.М.Осадчої, «Пісні Сумщини: Укр. нар. пісні:

Пісенник» та «Пісні однієї родини» В.В.Дубравіна, «Пісні Слобідської України» Л. І. Новикової, «Пісні Слобідської України» В. Ступницького, «Фольклорні традиції Валуйського району: учбово-науковий посібник» М.С. Жиров, О.Я. Жирова, О.І. Алексєєва, Л.П. Сараєва, «Белгородське Приосколля» В.М. Щурова; ліричні та обрядові пісні села Берестовеньки Красноградського району Харківської області з архіву В.М. Осадчої. Розглянуто аспекти вивчення народної пісенності етноконтактних регіонів України у дослідженнях О. Бенч, О. Гончаренко, В. Гошовського, К. Дорохової, К. Квітки, І. Красовської, А. Іваницького, Ф. Колесси. Серед них умовними етноконтактними територіями є південно-західні. Зокрема пісенна культура Волині, Галичини містить певний польський сегмент, інструментальна творчість Буковини розвивається під впливом румунських леутарів, в пісенній культурі Закарпаття перетинаються українська, словацька та угорська традиції співу та музикування. Фольклорна традиція Сходу України сполучає українську та російську пісенні традиції. При цьому пісенна традиція кожного етносу відрізняється музичним діалектом, якому властиві риси локального пісенного стилю. Зокрема в фольклорній традиції Слобожанщини дослідники вирізняють наявність контактних діалектних зон, з притаманним їм пісенним репертуаром. Розглядають локально-етнічну традицію як систему народнопісенних жанрів, яка вирізняється особливостями звуковисотної будови наспівів і утворює мелодико-фактурний тип.

3. Висвітлено обрядовий контекст музичного фольклору традицій етноконтактного регіону. Обрядова пісенна традиція охарактеризована у збірках фольклорно-ентографічних матеріалів та наукових працях О. Шульги, К. Дорохової, О. Мурзіної, В. Осадчої, Н. Плотнік,

М. Сумцова, О. Потєбні та на узагальненні матеріалів обрядових пісень Красноградського району Харківської області. Розглянуто механізм співіснування кількох етнічних традицій на території етноконтактного регіону (природньо-етнографічного або історико-географічного утворення) локального побутування обрядових жанрів. Системні ознаки проявляються у фольклорній пісенності більш загально на функціональному рівні й більш самобутньо в регіональних рисах національного музичного стилю. В традиції російськомовного села Берестовеньки Красноградського району серед обрядових жанрів побутують: пісні зимових свят (маланки, щедрівки), повний цикл пісенного супроводу весільного обряду. Розглянуто 22 зразки календарно-обрядових та весільних пісень місцевого побутування.

4. Виявлено чинники самобутності і контактності ліричної пісенності в умовах фольклорного осередку. Розглянуто дію виразних засобів народної пісенності на збереження самоідентифікації вокальної традиції в умовах іномовного оточення. В ліричних піснях і баладах цей процес виражений через моделювання мелодико-фактурної будови – мелодико-фактурний тип, використання протяжної форми в ліричних піснях традиційного розпіву і мелодійних наспівів пісень-романсів підголосково-поліфонічної фактури. Виявлені напрямки жанрово-стильової взаємодії української та російськомовної традицій на прикладі «двомовних» пісень. Таким чином, взаємодія української та російськомовної традиції в музичному фольклорі Слобожанщини виявлена на кількох рівнях. Слобожанська народна пісенність має типові ознаки етноконтактної традиції пізнього формування і пісенна лірика займає центральне місце в її жанровій системі.
5. Система жанрів осередкової фольклорної традиції в умовах

Слобожанщини характеризується стабільними й мобільними ознаками, характер взаємодії кількох етнічних компонентів дозволяє визначити її тип як етноконтактний.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенч-Шокало О. Г. Український хорівий спів: Актуалізація звичаєвої традиції: Навч. посіб. /О. Г. Бенч-Шокало. – К.: Укр. Світ, 2002. – 440 с.
2. Гончаренко О. Народнопісенні діалекти Сумщини / Олена Гончаренко // Нар. творчість та етнографія. — 2008. — № 3. — С. 15 – 26.
3. Гошовский В.Л. У истоков народной музыки славян: Очерки по музыкальному славяноведению. М.: СК, 1971. 304с.
4. Гошовский В.Л. Украинские народные песни Закарпатья. – М.: СК, - 1968.-478с.
5. Грица С.Й. Семантика народного мелосу та конкретне середовище його побутування /НТіЕ, 1976 №3.с. 40-49.
6. Дорохова К. А. // Песни села Завгороднее / К. А. Дорохова // Фольклорні осередки Харківщини/ упор. К. Дорохова, В. Осадча, Н. Плотнік. — Х. : Регіон інформ, 2002. — С. 166-378.
7. Елатов В. Песни восточно-славянской общности. – Минск, 1977. – 245 с.
8. Земцовский И. Мелодика календарных песен. – Л., 1975.
9. Зимові свята — в Новий рік ворота / Упор. В. Демиденко, 362 В. Осадча, Н. Плотнік та ін. -Х. : Регіон-інформ, 2003 - 180 с.
- 10.Єфремова Л. О. Наспів українських весільних пісень : монографія. Київ : Наукова думка, 2006. 191 с.
- 11.Іваницький А.І. Українська музична фольклористика: Методологія і методика. -К.: Заповіт, 1997. - 391с.
- 12.Іваницький А.І. Український музичний фольклор. – А.І.Іваницький – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 368с.
- 13.Искусство устной традиции. Историческая морфология: К 60-летию И. Земцовского: Сб. статей// Отв.ред. и сост. Н.Ю.Альмеева. СПб.: Российский институт истории искусств, 2002. – 350с.: нот.
- 14.Квітка К. Вибрані статті. – Упоряд., передм. та коментарі А.І.Іваницького

- К.: Муз. Україна, 1985. – Ч.І. 137с., с нот.
15. Колесса Ф.М. Усна народна словесність – Едмонтон, 1997. – 458 с.
16. Красовська І.В. Післявесільний цикл села Білоусівка Сокирянського району Чернівецької області (кінець ХХ — початок ХХІ ст.)// *Культура України*, випуск 33, 2011.-С.
17. Методичний посібник по збору фольклору підг. Осадчою В.Н., Х., ХОЦНТ, 1996. – 14с.
18. Музичний фольклор Донбасу : весільні пісні. / Збирання, нот., упоряд. О.В.Тюрикова — Донецьк : ТОВ «Юго-восток, Лтд», 2005. — 440 с.
19. Мурзіна О. Середня Наддніпрянщина в історичному контексті формування традиції. *Проблеми етномузикології*. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2014. Вип. 9. С. 12–38.
20. Неклюдов С.Ю. Традиции устной и книжной культуры// Слово устное и слово книжное. Сост. М.А.Гистер. М.: РГГУ. 2009 (Сер. «Традиция-текст-фольклор: типология и семиотика»), с. 15-33.
21. Неклюдов С.Ю. Культурна пам'ять в усній традиції: історична глибина та технологія передачі// Назустріч третьому Всеросійському конгресу фольклористів: збірник наукових статей - М.: Державний республіканський центр російського фольклору, 2013. С. 9–15
22. Обряди та звичаї фольклорних осередків межиріччя Орелі та Сіверського Дінця / Упорядкування Осадча В.М. – Харків: ХОЦНТ, 2007. – 164 с.
23. «Двуязычные» песни в традиции этноконтактного региона Слобожанщины *Единство и многообразие славянского мира: наука культура искусство* : Материалы Международной научно-практической конференции (Санкт-Петербург, 19-20 октября 2015 г.). [Ред. и сост. А.А.Тимошенко] Российский институт истории искусств. – СПб.: Изд-во РИИИ, 2015. – С. 26–27
24. Осадча В. М. Жанрова система слобожанського фольклору: весільні

мелотипи Харківщини. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті = Traditions and innovations in the higher architectural-artistic education* : зб. наук. пр. / Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв. 2020. № 3. С. 43–48.

25.Осадча В.М. Обрядова пісенність Слобожанщини : навч. посіб. / В.М.Осадча. – Видавець Савчук О.О., 2011. – 184с. – (Серія «Слобожанський світ». Випуск 2).

26.Осадча В. М. Проблеми збереження і творчого втілення Слобожанського музичного фольклору (до 20-річчя кафедри українського народного співу та музичного фольклору Харківської державної академії культури) [Текст] / В. М. Осадча // Культурна спадщина Слобожанщини. Культура, мистецтво, філософія, охорона пам'яток: зб. наук.-попул. ст. — Х., 2011. — Вип. 24. — С. 234-242*. — [Архів автора].

27.Осадча В. М. Народнопісенна культура Слобожанщини [Текст] : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : [спец.] 17.00.01 "Теорія і історія культури" / Осадча Віра Миколаївна ; Харк держ акад. культури. — Х. : [Б.в.], 2000. — 20 с с. — 100 пр. — 57к. — [НАБ].

28.Осадча В.М. Харківська школа наукових досліджень слобожанської народнопісенної культури XIX ст. // Культура України. вип. 7. Мистецтвознавство: Зб.наук.пр. / Харк. держ. акад. культури; відп. ред. О.Г.Стахевич. – Х.: ХДАК, 2000.- С.231-238.

29.Пісні Сумщини: Укр. нар. пісні: Пісенник / Фольклор. записи та вступ. ст. В.В.Дубравіна; Редкол. М.М.Гордійчук та ін. — К.: Муз. Україна, 1989. — 503 с.

30.Пісні однієї родини. Упоряд. В.В.Дубравіна. — К., Музична Україна, 1988. —125 с.

31. Пісні Слобідської України : навч. посібник / авт.-укл. Л. І. Новикова. Харків : ТО Ексклюзив, 2006. 188 с.

32. Плотник Н. А. Музыкальный фольклор украинско-российского пограничья: специфика и параллели (на материалах Харьковской и Белгородской областей) [Текст] / Н. А. Плотник // Музыкальный фольклор в контексте современных социокультурных процессов : 3 Всерос. (с междунар. участием) науч.-творч. "Маничкины чтения", г. Белгород, 27-28 нояб. 2009 г. / Упр. культуры Белгород. обл., Белгород. гос. ин-т культуры и искусств, Каф. нар. хора ; [редкол.: О. Я. Жирова и др. ; отв. ред. О. Я. Жирова]. — Белгород, 2009. — С. 93-101. — [НАБ].
33. Польський І.С. Художні особливості ігрових циклів колядної пісенності на Україні та в Білорусії // Українське музикознавство. К., 1973.
34. Сумцов М.Ф. Дослідження етнографії та історії культури Слобідської України Вибрані праці / Упорядкування, підготовка тексту, передмова, післямова та примітки М.М.Красикова. — Харків: видавництво «АТОС», 2008. — 558с., іл.. (Серія «Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини», Випуск 3).
35. Ступницький В. Пісні Слобідської України. Передмова В.М. Осадча. — Харків: Майдан, 2007. — 52 с. (Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини. Випуск 1)
36. Тюрикова О.В. Сучасний фольклоризм в Україні як актуалізація національних потреб часу (методологічні та методичні засади факультативної теми) Наукові записки Тернопільського держ. педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. : Серія Мистецтвознавство. №2. — 1999. — 128с. — С.82-86
37. Фесенко Ю.П. О бытовании и собирании на Луганщине./ Ю.П.Фесенко /. — Луганск, ЛДПИ, —1993. —
38. Фольклорні осередки Харківщини / Упор. К.Дорохова, В.Осадча, Н.Плотнік. — Х.: Регіон-інформ, 2002. — 380 с.
39. Фольклорні традиції Валуйського району: учбово-науковий посібник/

М.С. Жиров, О.Я. Жирова, О.І. Алексеєва, Л.П. Сараєва.- Белгород: БГІКІ, 2011.- 445с.

40.Шульга М. Етнічні росіяни – нова суперменшість України / М. Шульга // Український часопис прав людини. 1996.- К.: Українська правнича фундація, 1997. – С. 47-52.

41. Щуров В.М. «Белгородське Приосколля» - збірник пісень, випуск 2. Белгород, 2004. – 291 с.

42.Чистов К.В. Специфика фольклора в свете теории информации // Чистов К.В. Фольклор. Текст. Традиция. М: ОГИ, 2005. С. 32–43.